

MAREK LIDIAN STRZEDUŁA OFM
Rybnik

Obecność franciszkanów przy Bożym Grobie na tle przemian historyczno-politycznych oraz prawa własności

Początki powstania Zakonu Braci Mniejszych przypadają na przełom lat 1209/1210. Gdy św. Franciszek uznał, że grupa współtowarzyszy zrozumiała sens ewangelicznego ubóstwa oraz modlitwy, zaś grono pokutników osiągnęło liczbę dwunastu, napisał dla nich pierwszą *forma vitae* uznawaną za *Protoregulę* zatwierdzoną przez Innocentego III *vivae vocis oraculo*. Od samego początku zakon nastawiony był na działalność ewangelizacyjno-misyjną. Jej owocem było pojawienie się braci mniejszych w Ziemi Świętej (ok. 1217 r.). Od tego czasu zyskali oni status kustoszów Miejsc Świętych, w których pozostają w sposób nieprzerwany od ośmiu stuleci. Jednym z nich jest Bazylika Grobu Pańskiego w Jerozolimie.

1. Od Konstantyna Wielkiego do początków pobytu franciszkanów przy Bożym Grobie (326–1327)

Po wejściu do Świętego Miasta Hadrian zastał ruiny będące ponurym świadectwem dewastacji, której dokonały wojska Tytusa w 70 r. po Chr. Miasto przebudowane na wzór rzymski otrzymało nazwę *Aelia Capitolina*. Żydowskie oraz chrześcijańskie miejsca kultu zostały zaadoptowane do potrzeb kultu pogańskiego. Według pisemnych świadectw Euzebiusza († 340) oraz Hieronima († 419) na miejscu Grobu Pańskiego oraz na Kalwarii powstały świątynie Jowisza oraz Wenery. Wbrew intencjom budowniczych dążących do unicestwienia kultu chrześcijańskiego, statuy pogańskich bóstw zaznaczyły Święte Miejsca.

Wraz z rządami Konstantyna Wielkiego († 326) rozpoczęła się „złota era” miejsc świętych, której symbolem stały się trzy pełne rozmachu bazyliki: Narodzenia Pańskiego w Betlejem, *In Eleona* (na górze Oliwnej) oraz kompleks sakralny Grobu Bożego (324).

Mauzoleum rzymskie w kształcie rotundy wokół Grobu Pańskiego przykryte kopułą zwane *Anastasis*, trójportyk, skała Kalwarii z ołtarzem i krzyżem upamięt-

niającym miejsce męczeństwa Chrystusa oraz właściwa bazylika zwana *Martyrium* tworzyły przestrzeń kultu związaną ze Śmiercią i Zmartwychwstaniem Pana.

Pierwsze poważne zniszczenia miały miejsce w konsekwencji najazdu Persów (614). Wojska Kosroesa II, pokonawszy bizantyńskie formacje militarne, wkroczyły do Świętego Miasta. Oprócz typowych dla działań wojennych strat ludzkich, Miejsca Święte doznały poważnego uszczuplenia kondycji wskutek celowego niszczenia, wzniesionego pożaru oraz rabunku cennych przedmiotów, które zostały wywiezione do Persji.

Pod nieobecność patriarchy Zachariasza uprowadzonego w niewolę, opat klasztoru św. Teodozjusza, Modest, wziął na swoje barki trud odbudowy. Zebrane datki pozwoliły na przeprowadzenie prac restauracyjnych. Został zachowany monumentalny wygląd sanktuarium, nieco jednak skromniejszy w rozmachu. Cały kompleks oddano do ponownego kultu w marcu 628 r.

Nowy etap historii Palestyny wyznacza okupacja ze strony Arabów muzułmanów pod wodzą kalifa Omara w 638 r. Początkowy okres dominacji islamu cechował względny spokój i wzajemny szacunek. Jednakże rozpoczęła się powolna eskalacja nieporozumień i pomniejszych konfliktów, która doprowadziła do poważnych zamieszek oraz zniszczenia m.in. rotundy *Anastasis* w 938 r.

Wydarzeniem wyznaczającym kres ery kompleksu sakralnego Bożego Grobu z czasów Konstantyna Wielkiego był najazd wojsk fatymidzkiego kalifa Hakima. Rabunek oraz totalna dewastacja Miejsc Świętych pozostawiają same zgliszcza. Europa oraz Imperium Bizantyńskie osłabione wojnami i konfliktami nie są w stanie odmienić tragicznego biegu historii tego miejsca.

Kompleks Bazyliki Bożego Grobu został odbudowany w latach 1042–1048 przez Konstantyna II Monomacha.

Otrzymałszy zgodę na podjęcie prac restauracyjnych, imperator dokonuje odbudowy kompleksu sakralnego Bożego Grobu. Bazylika właściwa, czyli *Martyrium* pozostaje jedynie wspomnieniem. Przestrzenią celebracji funkcji liturgicznych staje się teraz rotunda *Anastasis*. Odnowiona zostaje przestrzeń wokół niej oraz sama kaplica Bożego Grobu, posadzka, galerie, kopuły. Także sama Golgota, a na niej kaplice Wywyższenia Jezusa oraz Ukrzyżowania. Mniej więcej w tym czasie w obrębie bazyliki ustanowiono miejsca upamiętniające takie wydarzenia, jak pośmiertne namaszczenie ciała Jezusa, obecność Maryi pod Krzyżem, czy dialog Jezusa z Marią Magdaleną po Zmartwychwstaniu.

Rok 1099 rozpoczyna erę rządów krzyżowców w Miejscach Świętych. Jerozolima staje się stolicą Królestwa Łacińskiego. Po przeprowadzeniu pierwszych prac restauracyjnych w Grobie Pańskim w 1140 r. rozpoczęto budowę nowej świątyni. Odnowiono lub wybudowano kaplicę Znalezienia Krzyża, kaplicę św. Heleny, chór kanoników otoczony *ambulatorium*, Kalwarię, transept, dzwonnice oraz kaplicę Zmartwychwstania. Pracom przyświecała idea umieszczenia w granicach wspólnej

przestrzeni mniejszych kaplic i pamiątek przywołujących wydarzenia związane z Męką i Zmartwychwstaniem Pana. Nowa bazylika została konsekrowana w 50-tą rocznicę wejścia krzyżowców do Jerozolimy, tzn. 15 lipca 1149 r. Jej splendor podziwiali w swoich wspomnieniach liczni pielgrzymi owego czasu.

Rekonkwista Jerozolimy przez wojska Saladyna w 1187 r. oznaczała powrót muzułmanów i ich rządy w Bożym Grobie, który pozostał nadal sanktuarium chrześcijańskim. Nową sytuację obrazuje decyzja sułtana Ayuba z 1246 r. Powierzył on klucze bazyliki dwóm rodzinom muzułmańskim. Różne wspólnoty chrześcijańskie otrzymały zgodę na celebrację liturgii, posiadanie swojego ołtarza lub kaplicy oraz niewielkiego pomieszczenia do zamieszkania, przy czym nie bez znaczenia pozostawały donacje finansowe. Koniec tej epoki wyznacza klęska krzyżowców pod Akko w 1291 r.

Jednym z charyzmatów wspólnoty powołanej przez Franciszka z Asyżu stało się dzieło misyjne. Z źródeł franciszkańskich wiadomo, że już przed 1217 r. brat Idzi przebywał w Ziemi Świętej zwiedzając miejsca święte¹. Franciszek osobiście udał się na Bliski Wschód w 1219 r. gdzie przebywał parę miesięcy². Zwiedził Egipt, Syrię, Palestynę. Ziemi Świętej dotknął po raz pierwszy w Akko — twierdzy będącej w owym czasie stolicą Królestwa Łacińskiego. Stąd udał się drogą morską do Egiptu, skąd powrócił w 1220 r. Jest rzeczą bardzo prawdopodobną, choć niepotwierdzoną przez biografów Franciszka, że w tych dniach odwiedził również Jerozolimę, Boży Grób i inne sanktuaria chrześcijańskie zaopatrzone w firman sułtana Melek el-Kamela³.

Podczas kapituły generalnej w 1217 r. uchwalono podział zakonu na prowincje. Powołana do istnienia prowincja Ziemi Świętej istnieje po dzień dzisiejszy jako Kustodia Ziemi Świętej. Od XIII w. papież powierza franciszkanom w Ziemi Świętej funkcje legatów papieskich. Po upadku Akko bracia mniejsi znajdują schronienie na Cyprze, gdzie rezydował minister prowincjalny prowincji Ziemi Świętej. Między 1229 a 1244 r. przy V stacji Drogi Krzyżowej franciszkanie obejmują w posiadanie swój pierwszy konwent w Jerozolimie. Według różnych źródeł, pomiędzy 1322 a 1327 r. franciszkanie posługują przy Bożym Grobie⁴, gdzie mają także niewielkie pomieszczenie mieszkalne⁵. W 1309 r. Baybars II wydał dekret upoważniający franciszkanów do pobytu przy Bożym Grobie (oprócz Wieczernika i Betle-

¹ F. MARGIOTTI, *Misja*, w: M.W. MICHALCZYK (red.), *Leksykon duchowości franciszkańskiej*, Kraków 2006, s. 942.

² Zakon franciszkański postanowił przeprowadzić misje wśród niewiernych podczas kapituły generalnej w Asyżu w 1219 r.

³ S. CASAMENTI, *San Francesco in Terra Santa*, Bologna 2002, s. 20.

⁴ TENZE, *I Francescani e la Terra Santa*, Bologna 2001, s. 6.

⁵ Należy tutaj wspomnieć o rocznym pobycie dwunastu dominikanów w Bożym Grobie, którzy nie mogąc się tutaj odnaleźć z racji na charyzmat kaznodziejski opuścili sanktuarium w 1324 r.

jem). Firman wykluczał możliwość pełnienia posługi religijnej w tych miejscach przez innych duchownych Kościoła Zachodniego. Jan XX w 1328 r. wyraził zgodę na wysyłanie każdego roku dwóch braci do posługiwania w miejscach świętych. Zatem franciszkanie cieszyli się już autorytetem kustoszów miejsc świętych⁶. Pomimo tego, że w tym czasie chrześcijanom nakazano opuścić Ziemię Świętą, franciszkanie byli w niej obecni i sprawowali różne formy posługi.

2. Obecność franciszkanów przy Bożym Grobie w okresie panowania Mameluków (1336–1517)

W XII w. Ryszard I oraz Fryderyk II próbowali zapewnić chrześcijanom stabilizację przy Bożym Grobie drogą pokojowych negocjacji⁷.

Nową jakością w omawianej kwestii wnoszą rozmowy dyplomatyczne Roberta Andegaweńskiego oraz jego żony Sancji, królów Neapolu, z sultanem Egiptu Melekiem al Naserem Mahammedem (1310–1341) w celu pozyskania na własność pewnych sanktuariów w Jerozolimie zainicjowane w 1333 r.⁸ Za sporą sumę pieniędzy otrzymują na własność Wieczernik z przylegającym kompleksem zabudowań oraz prawo stałego pobytu i sprawowania liturgii przy Bożym Grobie, Grób Maryi oraz Grotę Narodzenia w Betlejem. W ten sposób rodzina królewska przekazuje nabyte prawo do Bożego Grobu franciszkanom, którzy *de facto* już tam rezydują. W przeciwieństwie do Wieczernika, gdzie posiadali pełne prawa, dostęp do Bożego Grobu, w którym przebywał wówczas kler gruziński⁹, był nieco ograniczony. Sanktuaria były otwierane i zamykane przez funkcjonariuszy rządowych, stąd życie duchowieństwa frankońskiego nie było łatwe. Faworyzowani byli przedstawiciele rytów wschodnich, których rosnąca liczba miała sprowokować konkurencję w zabiegach o pozyskanie poszczególnych miejsc wewnątrz bazyliki¹⁰. W 1335 r. franciszkanie mieli dostęp do następujących części bazyliki: południowej części Kalwarii, Groty Znalezienia Krzyża, kaplicy Ukazania się Zmartwychwstałego Matce Najświętszej oraz kaplicy Marii Magdaleny z przylegającą przestrzenią. Do

⁶ CASAMENTI, *I Francescani*, s. 25.

⁷ C. MORRIS, *The Sepulchre of Christ and the Medieval West. From the Beginning to 1600*, Oxford 2005, s. 302.

⁸ Wcześniejszą próbę pertraktacji z sultanem Egiptu w celu udostępnienia Bożego Grobu braciom mniejszym podjął Jakub II Aragoński w 1327, jednakże jego śmierć przerwała zabiegi dyplomatyczne.

⁹ Między XIII a XIV w. pozycję uprzywilejowaną w Palestynie zajmowali Gruzini, faworyzowani przez sultanat mamelucki. Za wejście do Bożego Grobu pobierali od pielgrzymów opłatę wysokości jednego denara weneckiego, w: S. DE SANDOLI, *La liberazione pacifica dei Luogi Santi Nel sec. XIV*, Jeruzalem 1990, s. 36, 81.

¹⁰ S. DE SANDOLI, *Il Calvario e il Sepolcro*, Jerusalem 1974, s. 54.

kaplicy Bożego Grobu dostęp był tylko teoretyczny. Posiadamy różne relacje pielgrzymów z tego okresu.

Augustinianin Giacomo z Werony, który był w Ziemi Świętej 1335 r. szeroko opisał celebracje oraz kwestie własności sanktuariów w Betlejem, Grobu Maryi, jednak nie nadmienił w tym kontekście Bożego Grobu, co może być świadectwem przedłużających się negocjacji.

Według relacji kanonika Ludolfa z Sudheim z 1336 r.¹¹, bazylika była udostępniona nieodpłatnie od Wielkiego Piątku do Poniedziałku po Wielkanocy oraz w wigilię i święto Znalezienia Krzyża. Oficjum sprawowali najpierw Łacinnicy, następnie Grecy, Ormianie, Syryjczycy i Gruzini. W Wielkanoc duchowieństwo łacińskie śpiewało Ewangelię św. Marka w miejscu, gdzie Jezus ukazał się Marii Magdalenie. W bazylice poszczególne obrządki miały wyznaczone miejsca lub ołtarze, gdzie sprawowano własną liturgię. Pod Kalwarią przebywali Nubijczycy, zaś Gruzini dysponowali kluczami z Bożego Grobu¹². Prawdopodobnie w czasie przybycia Ludolfa do Jerozolimy zakończono rozpoczęte w 1333 r. pertraktacje z Sułtanem, aczkolwiek egzekucja porozumienia trwała jeszcze dość długo.

Rokiem przełomowym w historii obecności franciszkanów w miejscach świętych był 1342 r., w którym Klemens VI bullą *Gratias agimus* oraz *Nuper carissimae* ratyfikował przekazanie praw do Miejsc Świętych nabytych przez królów Neapolu franciszkanom już w nich obecnym. Została tym samym powołana do istnienia Kustodia Ziemi Świętej.

Trudno jednak ustalić precyzyjną datę przejęcia Bożego Grobu przez braci mniejszych w celu sprawowania liturgii, jednakże z pewnością przed 1345 r. Świadczy o tym relacja pewnego pielgrzyma angielskiego, który w maju tegoż roku przybył do Świętego Miasta. W Bazylice Bożego Grobu został przyjęty przez czterech franciszkanów, którzy mieszkali w tym miejscu. Pielgrzym był też świadkiem sprawowania Eucharystii przez jednego z nich w Bożym Grobie¹³.

Miejscem zamieszkania braci mniejszych stał się niewielki konwent usytuowany na północ od *Anastasis*. Ich ekskluzywną własnością były kaplice Ukazania się Zmartwychwstałego Jego Matce Najświętszej, Marii Magdaleny oraz leżąca na północ sala — *vestibulum*. Później pozyskali także kaplicę Znalezienia Krzyża oraz jeden z ołtarzy na Kalwarii, której współwłaścicielami byli Ormianie¹⁴.

Niezwykle cenne jest świadectwo Niccolò z Poggibonsi zawarte w jego *Libro d'Oltremare*, który w czerwcu 1347 r. przybył do Ziemi Świętej. Precyzyjnie opi-

¹¹ MORRIS, *The Sepulchre of Christ*, s. 305.

¹² DE SANDOLI, *La liberazione pacifica*, s. 63.

¹³ B. TALATINIAN, *Santuarii di Terra Santa in possesso dei Francescani*, Jerusalem 2002, s. 13.

¹⁴ DE SANDOLI, *Il Calvario e il Sepolcro*, s. 54.

suje ryty chrześcijańskie, sprawujące liturgię przy dwudziestu ołtarzach. Jak zauważa, przy ołtarzu św. Marii Magdaleny celebrowali Łacinnicy (czyli franciszkanie). Klucze do kaplicy Bożego Grobu mieli muzułmanie, zamiast Gruzinów na Kalwarii byli Ormianie¹⁵.

W latach 1356–1370 franciszkanie z Bożego Grobu zostają uwięzieni w czasie wojny prowadzonej przez Piotra I, króla Cypru. W tym czasie w 1369 r. przybywają nowi współbracia z Europy, by zastąpić franciszkanów znajdujących się w więzieniu.

Statuty Kustodii z 1377 r. zamieszczają wzmiankę dotyczącą prośby skierowanej do sułtana Kairu, aby niektórzy mogli jako strażnicy mieszkać w bliskości Grobu Pańskiego. Pielgrzym włoski Leonardo Frescobaldi odnotowuje obecność dwóch franciszkanów odmawiających brewiarz przed wejściem do kaplicy (1384).

Sułtan Zaher Barquq wydaje dwa dekrety: jeden potwierdza prawa franciszkanów do połowy Kalwarii, zaś drugi nakazuje Grekom zwrot mieszkań Łacinników. W roku następnym, kolejny firman zezwala franciszkanom na dokonanie prac renowacyjnych wewnątrz bazyliki.

Kolejnych cennych informacji dostarcza świadectwo rosyjskiego pielgrzyma, archimandryty Greteniosa z 1400 r. Według jego relacji, kluczami do kaplicy Bożego Grobu dysponowali Gruzini. Jeśli chodzi o sam Boży Grób, Gruzini posiadali Kaplicę Anioła, franciszkanie właściwą kaplicę Grobu Jezusa. Zawieszony na niej obraz Zmartwychwstania Pańskiego wraz z św. Franciszkiem w postawie klęczącej oraz obraz Greków widniejący w chórze kanoników były, jak można przypuszczać, znakiem posiadania przez te wspólnoty prawa własności poszczególnych miejsc¹⁶.

Dekret własności sektora południowego Kalwarii wydał Ashraf Sayd ed-Din Barsabay w 1427 r., jednak później Gruzini usiłowali franciszkanów jej pozbawić. Trybunał w Jerozolimie wydał werdykt, w którym orzekł, że część Kalwarii jest własnością franciszkanów (1493). Gruzini utrudniali franciszkanom sprawowanie Eucharystii na Kalwarii. Rozpoczęło to eskalację wrogości pomiędzy konfesjami (szczególnie w XVII w., podsycanych przez Murada IV)¹⁷. Własność braci mniejszych została potwierdzona w 1505 r. Parę lat później podczas uwięzienia braci w Kairze Gruzini zajmują ich sektor Kalwarii, który zostaje im zwrócony przez sułtana Egiptu wraz z możliwością używania schodów należących do Gruzinów¹⁸.

Bracia mniejsi wykonali także pewne prace renowacyjne wewnątrz bazyliki. Jednej z nich podjął się przełożony góry Syjonu Mauro z San Bernardino, który odrestaurował wnętrze Bożego Grobu (1502).

¹⁵ TENZE, *La liberazione pacifica*, s. 82.

¹⁶ TENZE, *Il Calvario e il Sepolcro*, s. 54.

¹⁷ J. KRÜGER, *Die Grabeskirche zu Jerusalem. Geschichte – Gestalt – Bedeutung*, Regensburg 2000, s. 164.

¹⁸ DE SANDOLI, *La liberazione pacifica*, s. 84.

Celebracje wewnątrz bazyliki objęte były systemem koncesji sułtanatu. W XV oraz XVI w. świętowanie Wielkiego Tygodnia zostało wyznaczone na okres Wielkanocy łacińskiej. Obrządki wschodnie były skazane bądź na współcelebrację z franciszkanami bądź w tym samym czasie co oni lecz we własnym rycie i języku. Pielgrzymi udawali się z franciszkanami do różnych ołtarzy, by podczas procesji śpiewać hymny oraz okadzać ołtarze¹⁹. Franciszkanie byli także odpowiedzialni za procesję wewnątrz bazyliki oraz w Niedzielę Palmową, która wyruszała z Betfage do Bożego Grobu. Ceremonia konsekracji Kawalerów Bożego Grobu odbywała się przy samym Grobie Jezusa²⁰.

Według kronik franciszkańskich czasy Mameluków były ambiwalentne — okresy pokoju przeplatały się z szykanami. Jednakże przeważał pokój, negocjacje oraz dialog.

3. Od Imperium Otomańskiego do Mandatu Brytyjskiego (1517–1917)

Następny okres w historii Bożego Grobu przypada na czas rządów Konstantynopola, a więc Imperium Otomańskiego. Cztery kolejne stulecia cechowała uprzywilejowana pozycja obrządków bizantyjskich (w szczególności Greków) ze względu na ich przynależność do terytorium Imperium. Franciszkanie, jako jedyni przedstawiciele Zachodu, przynależący do strefy przeciwnego obozu politycznego często ponosili tego konsekwencje. Były to szykany, wtrącanie do więzienia²¹. Przykładem lata 1537–1540, w których pod nieobecność aresztowanych franciszkanów Koptowie budują swoją kapliczkę z tyłu Bożego Grobu. Kilkanaście lat później (1555) kustosz Bonifacy z Ragusy buduje nową kaplicę Bożego Grobu uszkodzoną podczas trzęsienia ziemi oraz wykonuje prace renowacyjne w jej wnętrzu mając wsparcie papieża Juliusza III i cesarza Karola V²².

Kolejne prace remontowe, tym razem kopuły *Anastasis*, franciszkanie przeprowadzają w 1719 r.²³ W roboty pod przewodnictwem fr. Marcela Ladoire zaangażowano 500 robotników i 300 żołnierzy osmańskich pod komendą Wezyra²⁴. Odnowiają konwent i inne miejsca świątyni. Ciemnozieloną płytę Kamienia Namaszczenia należącego do nich wymieniają na nową z białego marmuru z herbem franciszkań-

¹⁹ TENŻE, *Il Calvario e il Sepolcro*, s. 56.

²⁰ *Tamże*.

²¹ Nie ominęły także przedstawiciele innych wyznań. W latach 1644 Gruzini a w 1668 Abisyńczycy wskutek presji rządu tureckiego zmuszeni byli do opuszczenia sanktuarium Bożego Grobu.

²² KRÜGER, *Die Grabeskirche zu Jerusalem*, s. 165.

²³ Prośbę o możliwość podjęcia czynności renowacyjnych w bazylice wystosowali do rządu w Konstantynopolu już w 1691 r., jednakże otrzymali odpowiedź odmowną.

²⁴ TENŻE, *Die Grabeskirche zu Jerusalem*, s. 166.

skim. Remontują schody wiodące do kaplicy Znalezienia Krzyża, robią aktualną zakrytą kosztem absydy kaplicy Zjawienia się Jezusa oraz małego oratorium św. Marii Magdaleny przeniesionego na miejsce, w którym znajduje się do dzisiaj. W 1728 r. odnowiona zostaje kaplica Bożego Grobu.

Należy podkreślić trudności piętrzące się w obliczu konieczności przeprowadzenia nawet najdrobniejszych remontów wewnątrz bazyliki. Każde upoważnienie wydane przez władze tureckie było obarczone ryzykiem zmiany decyzji. Klasycznym przykładem są lata 1630–1637, w których Murad IV sześciokrotnie na przemian odbierał niektóre miejsca święte franciszkanom i dawał Grekom. Tym sposobem nastąpiła eskalacja problemu, który trzeba było rozwiązać.

Rząd turecki powołał komisję mającą na celu szczegółową analizę stanu rzeczy związanego z prawami poszczególnych obrządków w Bożym Grobie oraz Betlejem. Werdykt komisji z 1690 r. był korzystny dla franciszkanów, gdyż przywracał stan rzeczy sprzed 1630 r.²⁵ Niewątpliwie uprzywilejowana sytuacja Greków w kontekście ich politycznego położenia, ciągłe konflikty z franciszkanami trwające niemal wiek, liczne interwencje państw zachodnich w Konstantynopolu, doprowadziły do zawarcia traktatu pomiędzy Francją a Turcją w 1740 r.²⁶ W art. 33 franciszkanom zostały przywrócone przynależne im prawa z 1690 r. Tym sposobem zainicjowana została kwestia *Status Quo* miejsc świętych.

Sytuacja uległa całkowitej zmianie, w 1757 r., kiedy to Grecy w porozumieniu z władzami tureckimi zajęli niektóre miejsca wewnątrz bazyliki, należące do franciszkanów (7 łuków Dziewicy; Grecy czynią się współwłaścicielami Bożego Grobu oraz Kamienia Namaszczenia)²⁷. Interwencja ambasadora Francji w Konstantynopolu, domagającego się zachowania ustaleń dyplomatycznych spotkała się z cyniczną odpowiedzią wielkiego wezyra — „miejsca należą do Sultana, który je daje, komu uzna za stosowne; może były w rękach Franków, ale teraz Jego Wysokość pragnie, aby należały do Greków”²⁸.

Wydarzeniem, które poważnie naruszyło konstrukcję bazyliki, był pożar z 1808 r. Został wzniesiony w galerii ormiańskiej, jednak jego przyczyny nie są znane²⁹. Grecy otrzymali z Konstantynopola zgodę na podjęcie prac renowacyjnych w bazylice (1810). Powiększono powierzchnię Kalwarii dla zwiedzających wydłużając ją o około 2 m. Stare schody zostały zastąpione przez dwa nowe wejścia. Tym sposobem zniszczono groby władców Królestwa Łacińskiego Gotfryda de Bouillon oraz Baldwina I³⁰. Grecy umiejętnie likwidowali wszelkie przejawy obecności Łacinników. Grecki architekt Komnenos odbudował znaczną część kompleksu³¹. Wybudowano

²⁵ Owocem odzyskania utraconych praw były prace restauracyjne w 1719 r.

²⁶ A. BERNARDO, *Nella Terra della Bibbia (Guida della Terra Santa)*, Bologna 2006, s. 53.

²⁷ Franciszkanie tracą także Bazylikę Narodzenia Pańskiego oraz Grób Maryi w Jerozolimie.

²⁸ A. ROCK, *The Status Quo in the Holy Places*, Jerusalem 1989, s. 13.

²⁹ M.T. PETROZZI, *Dal Calvario al S. Sepolcro*, Jerusalem 1972, s. 34.

³⁰ *Tamże*, s. 37.

³¹ K. PRAG, *Jeruzalem (Blue Guide)*, London 1989, s. 186.

nową kaplicę Bożego Grobu, filary zastąpiono masywnymi kolumnami, najniższa galeria została zabudowana, powstało w niej wiele różnych pomieszczeń, obmurowano dawny chór kanoników, usunięto Kamień Namaszczenia z godłem zakonu oraz umieszczono nowy wykonany z różowego wapienia. Grecy skutecznie usuwali wszelkie pozostałości oraz inskrypcje łacińskie. Pomimo dekretu Mahmuda II z 1811 r. zapewniającego franciszkanów o zachowaniu przez nich wszystkich praw, Grecy kontynuowali prace. Od 1829 r. franciszkanie, Ormianie i Grecy³² są współwłaścicielami Bożego Grobu i Kamienia Namaszczenia.

Zachód podejmuje kolejne próby przywrócenia franciszkanom należnych im praw w materii własności miejsca i liturgii w Bazylice Grobu Pańskiego. Kolejno rząd Karola X (1830), rząd Ludwika Filipa (1847) oraz po upadku Monarchii Francuskiej, gen. Jacques Aupick podjął w 1850 r. starania o przywrócenie franciszkanom praw zagwarantowanych przez art. 33 traktatu z 1740 r.³³ Została powołana specjalna komisja francusko-turecka w celu analizy tej trudnej kwestii oraz podjęcia stosownej decyzji. Sytuacja stała się złożona z racji na presję rządu rosyjskiego, który zagroził wycofaniem carskiego ambasadora wraz z współpracownikami w przypadku naruszenie aktualnego ładu w Bożym Grobie (1851).

Owoce sporu okazał się dekret wydany przez sułtana Abdul Majida w lutym 1852 r. zachowujący z pewnymi niewielkimi zmianami³⁴ aktualną sytuację miejsc świętych.

Tym sposobem w życie weszło prawo *Status Quo*, dotyczące „własności”, „administracji” oraz „zwyczajów” panujących w sanktuariach Bożego Grobu, Bazylice Narodzenia w Betlejem oraz Grobie Maryi w Dolinie Cedron w Jerozolimie³⁵. Postanowiono, że od tego czasu nic nie może być zmienione w prawie własności i sprawowaniu kultu w tychże miejscach. Sytuacji nie zmieniła nawet klęska Rosji w wojnie krymskiej. Traktat berliński (art. 62) z 1878 r. wykluczył możliwość naruszenia w przyszłości jakiegokolwiek punktu *Status Quo*.

4. Od Mandatu Brytyjskiego po dzień dzisiejszy

Wraz z nadejściem Brytyjczyków nastąpił wzrost oczekiwań dotyczących uporzędowania sprawy miejsc świętych.

Podejmowano liczne próby renegocjacji warunków *Status Quo*: memorandum Kustodii Ziemi Świętej na otwarcie konferencji Pokoju (1919), memorandum wyostowane przez Sekretariat Stanu Jego Świętobliwości Piusa XI do Ligi Narodów

³² ROCK, *The Status Quo in the Holy Places*, s. 13.

³³ *Tamże*.

³⁴ Franciszkanie otrzymali klucze z bazyliki w Betlejem, klucze drzwi Groty Narodzenia oraz prawo sprawowania liturgii w Grobie Maryi.

³⁵ BERNARDO, *Nella Terra della Bibbia*, s. 53.

(1922), propozycja min. Arthura J. Balfoura dotycząca powołania plenarnej komisji skupiającej przedstawicieli chrześcijan, muzułmanów i Żydów (1922), propozycja międzynarodowych rządów oraz projekt statutów nadający *Status Quo* aprobatę międzynarodową wysunięte przez ONZ (1947), czy encyklika Piusa XII *In Multi-ciplibus* wystosowana do ONZ (1948). W tym czasie gubernator generalny, a potem rząd Królestwa Haszemitów w Jordanii rozstrzygali kwestie sporne.

Status Quo dotyczy, przede wszystkim największych wspólnot: Łacinników (czyli franciszkanów), Greków i Ormian. Posiadają przy Bożym Grobie swoje konwenty, własne kaplice oraz miejsca, których są współwłaścicielami. Sprawują w nich liturgie zgodnie z regulacjami *Status Quo*. Tytuły własności poszczególnych wspólnot w bazylice obejmują miejsca będące ekskluzywną własnością, będące własnością wspólną oraz objęte zakazem. W przypadku dokonania prac budowlanych, remontów, czy drobnych napraw, można je czynić tam, gdzie jest wyłączność własności, pod warunkiem, że pozostałe dwie wspólnoty mogą czynić to samo u siebie. W miejscach wspólnej własności jest to trudne, gdyż wymagana jest zgoda wszystkich wspólnot, zaś w sektorach objętych zakazem żadna z wspólnot nie może dokonywać prac tego typu.

Status Quo reguluje szereg drobnych spraw, takich jak użycie lamp, świeczników, kwestie dekoracji, obrazów itd.

Jeśli chodzi o liturgię, oprócz patriarchy łacińskiego, kustosza Ziemi Świętej, patriarchów greckiego i ormiańskiego, żaden inny przedstawiciel trzech największych obrządków w Bożym Grobie nie ma prawa do sprawowania samodzielnie uroczystej liturgii. Również rodzaj i porę dnia sprawowania liturgii przez poszczególne ryty, zasadę użycia dzwonków, kadzenia, zapalania świec, sprzątanía, otwarcia i zamykania poszczególnych miejsc³⁶ określa *Status Quo*.

Aktualny stan posiadania franciszkanów w Bazylice Bożego Grobu jest następujący. Przed głównym wejściem do bazyliki widnieje przestronny plac, pozostałość dawnego *atrium*. Po lewej stronie znajdują się kaplice należące do Greków prawosławnych — św. Jakuba Mniejszego (bpa. Jerozolimy), św. Jana Chrzciciela oraz 40-tu męczenników ormiańskich. Po prawej stronie grecki konwent św. Abrahama, ormiańska kaplica św. Jana Ewangelisty oraz etiopska kaplica św. Michała. Zaraz obok niej znajduje się charakterystyczna kaplica Franków (nad kaplicą św. Marii Egipskiej), do której wchodzi się od zewnątrz po schodach. Dawniej było tutaj przejście na Kalwarię, później zamurowane.

Kaplica Franków (inaczej 7 Bolesci Najświętszej Maryi) jest wyłączną własnością franciszkanów. Nie wiadomo dokładnie, w jaki sposób weszli oni w posiadanie tej kaplicy³⁷. Prawdopodobnie jest jedną z najstarszych posiadłości franciszkanów wewnątrz bazyliki. Krzyżowcy wybudowali tutaj schody wiodące na Kalwarię, po

³⁶ DE SANDOLI, *Il Calvario e il Sepolcro*, s. 69.

³⁷ TALATINIAN, *Santuarii di Terra Santa*, s. 18.

wejściu armii Saladyna wejście zlikwidowano i pozostawiono jedynie okno, przez które ubodzy pielgrzymi mogli popatrzeć do środka. Sułtan Amurat IV nakazał jej zwrócenie zakonowi w 1636 r., jednakże kadi zabronił sprawowania w niej funkcji kościelnych. Prawdopodobnie wtedy miejsce zostało zaadoptowane do celów liturgicznych jako *oratorium*. Dlatego bracia mniejsi postarali się o kolejny firman, wydany w tymże roku, który umożliwił im sprawowanie wzmiankowanych funkcji³⁸. W II poł. XIX w. kaplica została odrestaurowana i upiększona. Umieszczono w niej obraz Matki Bożej Bolesnej pędzla Jana Schraudolpha z Monachium³⁹. Franciszkanie sprawują w niej regularnie Eucharystię⁴⁰.

Kaplica Franków graniczy bezpośrednio z Kalwarią podzieloną na sekcję łacińską i grecką. Sekcja łacińska nazywana jest Kaplicą Ukrzyżowania, ponieważ tutaj pielgrzymi wspominają stacje X i XI Drogi Krzyżowej. Ściany i sklepienia zdobią piękne mozaiki. Prace restauracyjne przeprowadzone zostały przez franciszkanów w 1937 r. pod kierownictwem architekta Antonio Barluzziego⁴¹. Sceny ofiary Abrahama, płaczących niewiast i ukrzyżowania doskonale oddają tajemnicę i klimat miejsca. Uwagę przykuwa ołtarz, na którym franciszkanie codziennie sprawują Mszę św. Ufundowany przez Ferdynanda I Medyceusza w 1588 r. w formie skrzyni wykonanej z złoconego brązu, miał stanowić element zdobniczy Kamienia Namaszczenia. Ostatecznie trafił na Kalwarię i jest tutaj po dzień dzisiejszy.

Jeśli chodzi o mozaiki na suficie, warto zwrócić uwagę na postaci Daniela, Dawida, Izajasza i Zachariasza wraz z ich prorocत्वami dotyczącymi ukrzyżowania Jezusa.

Po lewej stronie ołtarza znajduje się inny mniejszy przedstawiający popiersie Matki Boskiej Bolesnej. Sama statua, dar Marii I Bragancy, królowej Portugalii, ukazuje Maryję, której serce przebite zostało mieczem (1788). Również przy tym ołtarzu franciszkanie sprawują Msze św.

Kolejnym miejscem należącym do braci mniejszych jest przestrzeń pomiędzy kaplicą Bożego Grobu a *Katholikonem* (chórem Greków)⁴². Na tej niewielkiej przestrzeni sprawowana jest liturgia Wielkiego Tygodnia Kościoła Rzymsko-Katolickiego, gromadząca rzesze pielgrzymów z całego świata. Wewnątrz kaplicy franciszkanie lub inni kapłani katoliccy odprawiają Msze św. codziennie rano między 4.00 a 7.00⁴³.

³⁸ *Tamże*.

³⁹ PETROZZI, *Dal Calvario al S. Sepolcro*, s. 34.

⁴⁰ E. HOADE, *Guide to the Holy Land*, Jerusalem 1984, s. 122.

⁴¹ Rodzina, z której pochodził Barluzzi, wiele lat pracowała na Watykanie. Architekt przebywał w Ziemi Świętej w latach 1912–1958 (z krótką przerwą po wybuchu I wojny światowej). Zaprojektował oraz prowadził prace budowlane wielu sanktuariów, m.in.: na Górze Tabor, *Dominus Flevit*, Górze Błogosławieństw, czy Bazyliki Konania w Getsemani.

⁴² Dawny chór kanoników.

⁴³ P. ACQUISTAPACE, *Guida biblica e turistica Della Terra Santa*, Milano 1999, s. 228.

Idąc dalej w kierunku północnym dochodzimy do kolejnej własności franciszkanów, czyli kaplicy Marii Magdaleny. Właściwie jest to ołtarz poświęcony spotkaniu Jezusa z Marią Magdaleną po Zmartwychwstaniu wraz z wolną przestrzenią przed nim. Płaskorzeźba autorstwa franciszkanina Andrei Martiniego (1982) przedstawia w pełnej dynamiki i ekspresji formie dialog Jezusa zmartwychwstałego z Marią Magdaleną: „Jezus rzekł do niej: «Mario!» A ona obróciwszy się powiedziała do Niego po hebrajsku: «Rabbuni», to znaczy: Nauczycielu!” (J 20,16).

Miejsce łączy się z Kaplicą Najświętszego Sakramentu. Przez wykonane z brązu drzwi, dar Australijczyków, pielgrzym wchodzi do wnętrza, aby wspomnieć tutaj apokryficzną⁴⁴ scenę spotkania Jezusa z Matką po zmartwychwstaniu. Pierwsza kaplica w tym miejscu została wybudowana przez Konstantyna Monomacha (1048). Wystrój wnętrza jest charakterystyczny: Droga Krzyżowa z brązu wraz z tabernakulum zostały wykonane także przez A. Martiniego. Z przodu widnieć fragment kolumny umieszczony w niewielkiej niszy, identyfikowanej z Kolumną Ubiczowania. Z tyłu kaplicy znajduje się chór franciszkanów, z którego codziennie wyrusza popołudniowa procesja do wewnętrznych kaplic bazyliki⁴⁵. Bracia sprawują w nim oficjum nie tylko w dzień, ale także w nocy. Obok znajduje się zakrystia franciszkanów, w której zgromadzone są cenne rekwizyty z okresu Królestwa Łacińskiego — miecz oraz ostrogi Gotfryda de Bouillon. Z zakrystii przechodzimy do konwentu franciszkanów przy Bożym Grobie.

Wzmiankowana procesja popołudniowa nawiedza m.in. kaplicę Znalezienia Krzyża, do której wchodzi się przez kaplicę św. Heleny. Jest ona własnością franciszkanów. W starożytności stanowiła cysternę oraz miejsce wydobywania kamienia, które przekształcone zostało w kaplicę⁴⁶. Euzebiusz z Cezarei († ok. 340 r.) wspomina znalezienie Krzyża Jezusa, przez św. Helenę we wnętrzu cysterny. Fakt ten nadmienia także św. Cyryl Jerozolimski († 386), nie wskazując jednak miejsca. Jest ono zabezpieczone żelazną kratą. Statua Heleny obejmującej Krzyż ufundowana przez Maksymiliana I cesarza Meksyku (1832–1867) oraz średniowieczne wyblakłe freski przywołują tę starożytną tradycję.

W latach 1918–1923⁴⁷ zorganizowano kilka powojennych konferencji, podczas których ustosunkowano się do kwestii Miejsc Świętych. Ogłoszenie początku Mandatu Brytyjskiego przez gen. Allenby przy Bramie Jafskiej łączyło się z proklamacją w siedmiu językach kontynuacji zasad *Status Quo* w sanktuariach wraz z zapew-

⁴⁴ Opis zawarty jest w *Księdze Zmartwychwstania Chrystusa Apostoła Bartłomieja* (1,8-9) oraz *Ewangelii Gamaliela* (5-6).

⁴⁵ Ormianie mają własną procesję w piątki, soboty i niedziele.

⁴⁶ HOADE, *Guide to the Holy Land*, s. 131.

⁴⁷ Porozumienie Sykes-Picot (-Sazonov) z 1916 r. zatwierdziło podział Bliskiego Wschodu na francuską i brytyjską strefę wpływu.

nieniem ochrony zabytków. Ponadto, kontynuując tradycję, rodzina muzułmańska dalej miała być w posiadaniu kluczy do Bazyliki Bożego Grobu na znak uznania dla gestu kalifa Omara, który okazał szacunek temu sanktuarium chrześcijańskiemu⁴⁸.

Podczas Mandatu Brytyjskiego odnotowano różne incydenty, do których dochodziło w miejscach świętych. W 1923 r. Koptowie usiłowali przeszkodzić franciszkanom w przenoszeniu ławek potrzebnych do celebracji przed kaplicą Bożego Grobu. Wskutek nieroztropnego działania żołnierzy pilnujących świątyni doszło do wzajemnego użycia przymusu fizycznego. Postępowanie sądowe przyznało rację franciszkanom respektującym w tym przypadku zasady *Status Quo*⁴⁹.

„Ważnym dokumentem wydanym przez władze w 1929 r. był *Antiquities Ordinance*”. Ustawa, dwa lata po trzęsieniu ziemi, scedowała kwestię remontów na poszczególne wspólnoty religijne na terenie Palestyny. Powołano wysokiego komisarza, którego zadaniem był sprawiedliwy rozdział kosztów ponoszonych przez wspólnoty sanktuariów funkcjonujących na prawach *Status Quo*. Zdarzało się, że przedstawiciele rywalizujących rytów z różnych względów blokowali remonty. Przykładem Boży Grób, gdzie w 1934 r. władze brytyjskie zagroziły zamknięciem sanktuarium, o ile wspólnoty nie osiągną porozumienia.

Ponieważ *Status Quo* komplikowało realizację prac renowacyjnych i remontów, Kustodia Ziemi Świętej i Delegatura Apostolska podjęły nową inicjatywę. Projekt przedstawiony w 1950 r. miał na celu rewizję dotychczasowego harmonogramu liturgii wspólnot w sanktuariach, w tym w Bożym Grobie, na nowych, „bezkolizyjnych”, bardziej dogodnych dla wszystkich wspólnot zasadach. Jednak z różnych względów nie został on wprowadzony w życie.

Pielgrzymia odwiedzającego Bazylikę Bożego Grobu uderza niemal wszystko. Począwszy od wystroju wnętrza, różnorodności motywów architektonicznych, faktu współwłasności kaplic na prawie *Status Quo* skończywszy. Sytuacja oddaje nie tylko losy i zaszłości historyczne tego miejsca, ale także dramat podziału chrześcijaństwa. Jednak każdemu z przybywających towarzyszy zaduma nad tajemnicą ostatnich wydarzeń życia Jezusa — Jego pasją i zmartwychwstaniem. Przeżycia duchowe w pełni rekompensują znój pielgrzymowania do Miejsc Świętych.

⁴⁸ P. PIERACCINI, *Gerusalemme, Luoghi Santi e comunità religiose nella politica internazionale*, Bologna 1997, s. 203–204.

⁴⁹ *Tamże*, s. 412.

La presenza dei francescani al Santo Sepolcro sul fondo dei cambiamenti storico-politici e della legge della proprietà

SOMMARIO

La storia dei Francescani in Terra Santa risale al 1219 anno in cui San Francesca fece visita al Sultano Melek-el-Camel. Da lui Francesco ottenne un firmano che gli diede un'autorizzazione a visitare il Santo Sepolchro senza pagare pedaggi, e il diritto di rimanere in Terra Santa. Nel 1229 circa, vicino alla V Stazione della Via Dolorosa viene fondato il primo convento dei *Fрати della Corda* cioè Francescani a Gerusalemme. Con il decreto del 1309 da parte di Bibars II, Frati possono stabilirsi nel Santo Sepolcro. Nel 1333 cominciarono i negoziati tra Roberto d'Angiò e sua moglie Sancia con il Sultano d'Egitto, da cui ricevettero il diritto di perpetuo rimanere e l'esercizio delle funzioni liturgiche nella Basilica del Santo Sepolcro. Gli Reali di Napoli trasferirono la proprietà e i diritti acquistati dal Sultano ai *Fрати della Corda*.

Sotto il governo Mamalucco (1333–1517) i Francescani ebbero come dimora un piccolo convento a nord dell'Anastasis e come proprietà anche altre parti della Basilica: la cappella dell'Apparizione, l'oratorio dedicato a S. Maria Maddalena e l'antica sala-vestibolo presso l'Anastasis, poi la cappella del Ritrovamento della Croce e un altare sul Calvario. La testimonianza del russo Gretenio del 1700 vide la presenza dei Francescani nella cappella della S. Tomba.

Sotto il governo Turco (1517–1917) dentro la Basilica si fecero alcuni restauri. Per esempio, nel 1555, P. Bonifacio di Ragusa fece alcuni restauri nella Basilica: costruì una nuova edicola del Santo Sepolcro. Nel 1719 i Francescani cominciarono i lavori della cupola e del timpano che di altri luoghi intorno alla Basilica e del loro convento. Per cessare tanti scontri tra Francescani e greci ortodossi e usurpazioni da parte di questi ultimi vennero stipulate le Capitolazioni tra Francia e Turchia nel 1740. Nel 1852 il Sultano Abdul Majid emanò il firmano che sanciva lo *Status Quo* per tutti i luoghi Santi, che di fatto manteneva il diritto del possesso e delle funzioni liturgiche delle tre grandi comunità che rimanevano nel santo ambiente della Basilica del Santo Sepolchro: greca, armena e latina.

Oggi ai Frati appartengono le seguenti parti e cappelle della Basilica: la Cappella dei Franchi, Cappella della Crocifissione sul Golgota e un piccolo altare alla Madre Dolorosa, l'Altare di Santa Maria Maddalena, la sacrestia con il convento presso la Cappella del SS. Sacramento, cappella dedicata al Ritrovamento della Croce.